

Dag Gundersen

OM LEKSIKOGRAFI SOM UNDERVISNINGSEMNE

Leksikografi, eller som noen kaller det, leksikologi, er en gammel vitenskap, ja, en av de eldste, for like fra den fjerneste oldtid fins det minner om at mennesker har undret seg over hva ord betydde på deres eget og andre språk, hvor de kom fra, hvilke som var eldst og hvordan de burde brukes, og det er nett-opp slike ting leksikografer arbeider med. Det eldste leksikografiske arbeidet vi nå vet ompå norsk, er et par små vokstavler fra omkring 1200, der det er risset inn en liten liste over fugle- og dyrenavn på gammelnorsk og latin. Tavlene var den tids notisbok; man glattet ut voksen og skrev på nytt, men i dette tilfellet forsvant de under et kirkegulv.

Selve ordet *leksikografi* og *leksikograf* skal være kjent i fransk fra 1578, i engelsk fra 1680, i tysk fra 1698 (*Lexikograf* fra 1641) og i svensk (også her *lexikograf*) fra 1780. Også vår del av Europa har fostret en rekke fremragende leksikografer gjennom flere hundre år. Disse var gode lingvister, mange av dem var teologer, og de interesserte seg for kulturelle ytringer på mange områder. Men ingen av dem hadde utdanning i et fag som het leksikografi.

Dette er en tanke som kan mane til ydmykhet overfor det å skulle etablere leksikografi som undervisningsfag. Blir man en bedre leksikograf av å studere leksikografi? Ville de store pionerene blitt større om de hadde gjort det? - Det er ikke sikkert. Derimot tør man tro at hvis de ved begynnelsen av sin leksikografiske karriere kunne studert fagets teori og praksis, ville de blitt selvstendige leksikografer *raskere* enn de ble det.

Til daglig arbeider leksikografer mest med materiale som ikke er helt nytt ("nyord"), men som har vært under behandling av andre, i det minste skaperen av den primærkilden vi har hentet ordet fra. Råstoffet er delvis bearbeidet, iallfall ortografisk, og egentlig også semantisk gjennom forfatterens

valg. Dette kan tyde på at man i vårt fag i sterkere grad enn i mange andre står på skuldrene til sine forgjengere; det er et fag der det å ta stilling til hva disse har gjort, inngår mer aktivt i arbeidsprosessen enn bare å beskrive "Stand der Forschung" eller "state of the art", og at faget derfor egner seg for å læres ved at man som disippel blir innført skritt for skritt av noen som har gått veien før.

Men det er som kjent en lang vei. Det finnes kjente sitater av Samuel Johnson og andre som fastslår dette. Det finnes en tabell i Zgustas *Manual of Lexicography*¹ over antall år og prosent som planen for utgivelsen av fire store europeiske ordboksverk ble overskredet med: 360 % for det som kom best ut, 640 % for det som kom dårligst ut til da; det er ikke ferdig ennå. Det er nærmest et aksiom i vårt fag at jo mer man vet om ordboksarbeid, jo mer pessimistisk ser man på muligheten til å overholde en planlagt ramme for utgivelsen, hvis man da ikke først har beregnet antatt tid og så lagt inn et passende antall år ekstra, etter hva erfaring tilsier, før man gjorde beregningen kjent. Et anonymt, men kjent dansk vers kan illustrere dette:

"Ved leksikonets A hr. Brandt
er ung og slank og elegant;
ved leksikonets Ø han kør
med rullestol og hørerør."

En annen morsomhet er at ordboksredaktører dør i S - langt den største begynnelsesbokstaven i nordiske språk, godt over det dobbelte av de neste. Også i nederlandsk er S størst, men nokså nær fulgt av B.

Men tross alle ufullkommenheter er det likevel god grunn til å etablere en systematisk undervisning i leksikografi, og det blir gjort ved stadig flere universiteter, for leksikografi er et fag i vekst, og behovet er stort både for å utvikle faget og for å lære opp nye ordboksredaktører.

For øyeblikket har man i Oslo ca. 75 fremmedspråk representert i grunnskolen, med ganske små brukergrupper - ned til én. I vårt lille språksamfunn har det hittil vært ytterst vanskelig å utgi fremmedspråklige ordbøker for små grupper. Økonomien er vel den største hindringen, men også at ordboksinitiativet ikke sjelden blir tatt av en enkeltperson som ser behovet, begynner hjemme på kjøkkenet, og har et totalt ubehjelpelig forhold til

ordboksredigering. For øvrig er det eiendommelig å se hvor ofte også godt skolerte folk, tilmed lingvister, som setter i gang ordboksarbeid uten å ha lært det, gjør alle de elementære redigeringsfeil som det er mulig å gjøre. Hva disse går ut på, skal jeg regne opp; de som kan det fra før, får ta det som et gjensyn med gamle venner:

- 1.sirkeldefinisjon ($a = b$, $b = a$)
- 2.ulik ordklasse i oppslagsordet og hovedordet i definisjonen
- 3.for snever eller (sjeldnere:) for vid definisjon
- 4.definisjonen er vanskeligere enn oppslagsordet selv
- 5.oppslagsordet, eller en avledning av det, inngår i definisjonen
- 6.nøkkelord i definisjonen mangler som egne oppslagsord
- 7.oppslagsordet og definisjonen har ulik bestemthet eller ulikt tall
- 8.vakling mellom substitusjonsprinsippet og encyklopediprinsippet, dvs. mellom en definisjon som kan erstatte oppslags ordet, og en forklaring i full(e) setning(er)

Vårt eget språk er i raskere endring enn før. Ikke bare er vi nordboere store importører av fremmede ord. Vi skifter også ut viktige kilder til vår egen språkbruk. Bibelen, nasjonallitteraturen og primærnæringene er på retur som språklig arsenal. Det tradisjonelle fondet av kollokasjoner, idiomer og andre språklige bilder blir oftere feilbrukt i form, betydning og sammenheng. Det trengs at noen holder en finger på språkets puls, blant annet for at presisjonsnivået ikke skal synke enda mer. Det får vi hyppige eksempler på i avisspråket.

Her har vi et problem: leksikografen deltar i normeringen av språket og fast slår hva som er riktig. Han søker da en rettesnor ved å se bakover, noe er riktig i dag fordi det var riktig i går. På den annen side registrerer han faktisk språkbruk, der bruddene på de tradisjonelle regler florerer, og der nye ord, betydninger og bruksmåter dukker opp. Hvordan skal han forholde seg til dette? Hvis registreringer skal brukes til ny normering, inngår det å spørre om fremtiden: Hva er riktig i morgen? Hvor går trenden? Skal vi f.eks. begynne å akseptere løs sammensetning etter engelsk mønster, *mann-maskin dialog* og *langdistanse radar*, fordi det er blitt så vanlig, og fordi fast sammensetning

ofte gir en uhandterlig ordlengde, eller i motsatt fall uforståelige initialord? Er det mulig å lære studentene noe om feil som er og foreløpig blir uakseptable, og feil som vil inngå i neste tiårs språkvaner og kommer inn i ordbøkene? Det er trekk ved vår språksituasjon og -utvikling som minner om Heisenbergs usikkerhetsrelasjon anvendt på legemer i bevegelse: man kan ikke samtidig fastslå posisjon og hastighet.

Et opplegg

Det opplegget for et halvårskurs i leksikografi som jeg nå skal presentere, er meget beskjedent. Jeg legger det fram utelukkende for at interesserte som ikke engang er kommet så langt, kan få noen ideer om hvordan de vil gjøre det, eller ikke gjøre det, og at de i det minste kan legge bort all skepsis til å begynne i det små.

Siden 1988 har vi holdt fire kurs, ett hver høst, på litt under 40 timer med tre timer per uke. Vi har dermed utdannet ca. 20 personer som altså, i motsetning til sine egne lærere, har en formell utdanning i leksikografi.

Pensum er på ca. 1350 sider og skal svare til ett semesters arbeid. Det er delt i tre avdelinger: allmenn leksikografi, ettspråklig, særlig norsk og nordisk leksikografi, og tospråklig (fremmedspråklig) leksikografi. Før studentene tar vårt kurs, skal de ha tatt en annen fageksamen i et språkfag. Det er også vanlig at våre studenter tar faget parallelt med et annet fag, f.eks. norsk grunnfag eller et annet språkfag.

I løpet av kurset skal studenten besvare tre korte skriftlige oppgaver og utarbeide en noe lengre semesterrapport. De korte oppgavene kan f.eks. være å vurdere opplegg og kvalitet av en trykt ordbok, velge ut passende ordboksord (leksemer) av et stykke løpende tekst, eller skrive holdbare definisjoner på grunnlag av bilder eller av ord i kontekst i primærkilder. Rammen for semesterrapporten har vi trukket meget vid, for å imøtekomme studentenes interesser. Her er noen eksempler på emner som er valgt:

Om ordbøker:

Vestfoldmål. Ordbok over nøttlandsmålet (Nøtterøy) omkring 1900
En studie over *Stor norsk-fransk ordbok* (1991)
Uttalemarkering i to ordbøker - en sammenligning (SAOB, Webster's 3rd
Int'nal Dict., 1961)
Liste over en del norske (engelske) militære ord og uttrykk med franske
ekvivalenter
Engelsk-norsk flyteknisk ordbok
Sammenligning av ordutvalget i *Bokmålsordboka* og *nynorskordboka* (1986)
Frå arbeidet mitt med ei dialektordbok med ordtilfang frå Nordmøre
Rapport fra en oversetters hverdag: Bruk av ordbøker
Problemer ved tilrettelegging av ordbøker for databaser

Om ordforråd og ordtyper:

Innlednings- og avslutningsord i Henrik Ibsens *Gengangere*
Tekster av V.L. Larsen. En studie av kombinasjoner med verb
Adjektiviske fargebetegnelser i Henrik Wergelands skrifter
Hvem sier at ord er kjedelige? Sammensetninger med *fritid* som forledd
Norske avløserord (for anglisismer)
Lista-målet. Grammatikk og ordbok
Om tabufelter og eufemismer
Litt om ordavledninger med suffikset *-eri* i norsk, med særlig vekt på ord av
den "negative" typen

Annet:

En evaluering av kurset i leksikografi høsten 1990

Før vi tilbyr emner, gir vi studentene anledning til å velge selv, og mange gjør det. En rapport som var særlig interessant for oss, het "En evaluering av semesteremnet i leksikografi", der en student som hadde vist interesse for å evaluere faget, ble bedt av oss om å gjøre det, og fordelte ros og ris på grunnlag av sine erfaringer - heldigvis mest ros. Kurset avsluttes med en kort muntlig prøve, og karakteren er bare "Bestått" eller "Ikke bestått". Alle har hittil bestått.

Pensum, innhold

Innenfor hver av de tre avdelingene er en del av pensum obligatorisk og en del valgfri. Vi har satset mye på at all pensumlitteratur skal være tilgjengelig i vårt eget bibliotek, og har innført biblioteksignaturen i pensumlisten for at det skal være lett å finne fram. Vi lager også en ukeoversikt over det som skal gjennomgås hver uke, med forslag til pensumlitteratur som det passer å lese til vedkommende uke.

Til å begynne med gir vi også en innføring i arbeidet ved vår avdeling; vi er jo de eneste ved norske universiteter som driver leksikografi på full tid. Av særlig interesse er det å gå litt i dybden av vår nyords-innsamling. "Nyord" vil si nyregistrerte ord; at ordet virkelig er nytt, vet en sjelden sikkert. For å gjøre nyordsmaterialet så allsidig brukbart som mulig, koder vi ordene med ordklasse og videre syntaktisk og eventuelt pragmatisk og typologisk. Som eksempel viser jeg ordet *foretaksstruktur, cnkssfrosc*.

Kodene betyr:

- c = etterleddet er felleskjønn (commune)
- n = forleddet er nøytrum
- ks = komposisjonsfugen har -s-
- sf = sammensatt forledd
- ro = (en del av) ordet er et rotord (-tak-)
- sc = ordet er lånt fra svensk (svesisme, før skrevet svecisme)

Nyordsinnsamlingen egner seg godt som arbeidsmateriale for en enkel innføring i språklig data-behandling, som er emne for kurset i to av ukene.

Videre har vi i hvert kurs noen gjesteforelesere, oftest knyttet til fremmedspråk som noen av studentene arbeider med - hittil spansk, tysk og engelsk. På det siste kurset tok vi for oss oversettelsesarbeid; vi hadde en terminolog som la fram problemer og erfaringer fra tilpasningen til felleseuropeisk regelverk, og en tidligere misjonær som har oversatt Det nye testamente til to etiopiske stammespråk, foreleste om problemene med å finne ekvivalenter når målpråkets kultur er så ulik opphavsspråkets.

Om leksikografisk teori og terminologi

I 1987 kom Bo Svenséns svenske *Handbok i lexicografi*, den første utførlige innføring i faget på et nordisk språk. Den er meget bra og i stor utstrekning obligatorisk pensum hos oss; den er også under utgivelse i engelsk utgave.

Noe som ennå mangler, er en enhetlig leksikografisk terminologi. Når det gjelder de store språkene, engelsk, tysk og fransk, så har den hittil vært innbakt i terminologiske ordbøker for generell lingvistik; for lexicografi alene har det bare vært korte lister på ca. 150 termer.

På den konferansen om lexicografi i Norden som ble holdt i Oslo i mai 1991, ble det stiftet en Nordisk forening for lexicografi. I forbindelse med stiftelsen ble det som et av foreningens naturlige gjøremål nevnt å utarbeide en nordisk lexicografisk ordbok, og arbeidet med den nå er begynt. Den er planlagt å være ferdig ved utgangen av 1996.

Et problem ved vårt pensum er at mye nødvendig stoff er i form av fremmedspråklige artikler; det gjør pensum nokså fragmentarisk, og det viser seg at problemstillingene ofte ikke samsvarer helt med norske språkforhold. Vi har derfor laget resymeer av en del av det fremmedspråklige artikkelpensumet der vi også prøver å tilpasse det til norske språkproblemer.

En erfaring som sikkert alle har gjort, er at studenter ønsker klare linjer og tydelige grenser. De liker dårlig at samme fenomen kan ses fra ulike vinkler og med ulike navn etter hvilken vinkel en ser det fra. Noe vi alle liker dårlig, er tre velkjente følger av en dårlig avgrenset og beskrevet terminologi:

1. samme begrep brukes med ulike navn
2. samme navn brukes om ulike begreper
3. navn og begrep stemmer tilsynelatende overens hos ulike brukere eller på ulike områder, men ved nærmere ettersyn viser det seg at begrepet har ulik avgrensning

Et eksempel på ulik bruk og uklar avgrensning kan være hva en *definisjon* egentlig er. I praktisk ordboksarbeid regner en at definisjonen kommer et eller annet sted etter oppslagsordet. Men i språk-teori finner en også dette:

En definisjon er en analytisk setning som består av oppslagsordet og forklaringen, med et sammenbindende element som kan være kopulaordet *er*, men som i en ordbok oftest bare er det tomme mellomrommet mellom oppslagsord og forklaring: *barn* avkom i første ledd etter mennesker.

Homonymavgrensning

Et velkjent problem i vårt fag er å avgjøre om et ord er ett polysem, dvs. ett ord med flere betydninger, eller flere homonymer, dvs. ulike ord med likt utseende. Det fins flere forsøk på en avgrensning, ingen særlig vellykte. På studentene virker det utilfredsstillende at et så viktig område har en slik mangel på faste kriterier. Her skal jeg forsøke å gi kriterier, men da må jeg samtidig si at jo lenger nedover lista en kommer, jo mindre sikre blir de.

Sikre kriterier:

1. Ulik ordklasse: *sky* subst./adj./verb (en *sky*, et *sky* dyr, å *sky* noe)
2. Ulik etymologi: å *skaffe* (fra tysk:) få tak i, (fra nederl. :) spise
gregoriansk: *g. sang* (av pave Gregor den store, d. 604), *g. antenne* (av J. Gregory, skotsk astronom, d. 1675)
3. Ulik bøyingskategori: *brenne* sterkt, intr.: *huset brant*, *brenne* svakt, tr.: *han brente papirene*

Mulige kriterier:

4. Ulik valgfrihet: *gard* = gjerde, *gard/gård* (bonde-, i bokmål)
skap -en (fasong), -et (møbel)
5. Ulikt genus: *skill* -en (i hår), -et (i veving)
6. Ulik funksjonell restriksjon: *ligne/likne*, passivendt: *kommunen ligner mann og kone hver for seg/de lignedes hver for seg*
sønnen ligner faren/?faren lignedes av sønnen
7. Ulikt tonem: *fo'tball* (av eng. football)
fo`tball (muskulatur under fotbladet)
8. Total ulikhet i forestilling: *dødsfall* (*døds-fall*) fall som en dør av

dødsfall død, bortgang

9. Praktiske hensyn, for eksempel stor ulikhet i betydning: *blad*: på tre;
avis el. ukeblad; ark; skjærende del av redskap...

Ordartikkelen

Vi går over til problemer med den enkelte ordartikkel. Vi tenker oss et oppslagsord med et ganske omfattende materiale, slik at det må bli flere betydningsnumre og en videre oppdeling under disse. Hvordan stiller faglitteraturen seg til dette? Ja, hoveddefinisjonene peker ut *denotasjoner*. Siden disse skal samle flere bruksmåter, kjente så vel som mulige, må de være rommelige, også kalt "sterke", nok til dette, sterkere enn det som svarer til betydningen av ordet i den enkelte bruksmåte. I jusstudiet, der en også er opptatt av ordenes betydning, snakker en gjerne om en *kjernesone* og en *randsoner*. For oss er det vanligere å tenke på denotasjonen som kjerne, og rundt denne et forråd av enkeltbruksmåter eller *konnotasjoner*. Vi ser hvordan enkelte konnotasjoner tøyser grensen for denotasjonen, f.eks. når et dataanlegg eller en maskin omtales som "skreddersydd". Konnotasjonene peker utover fra sentrum.

Nå hevder enkelte (Ayto 1983) at konnotasjonene er med og avgjør hvordan den enkelte betydning skal defineres, de bidrar til denotasjonen; sett fra denne synsvinkelen kan man hevde at det egentlig ikke fins konnotasjoner. Jeg vil heller påstå at ethvert betydningsnummer større enn 1 samler et sett av forhenværende konnotasjoner. De har pekt i samme retning og har sprengt grensen for sitt bruksområde innenfor sin opprinnelige denotasjon.

Selv om vi samler et ganske stort materiale, synes det likevel å bero på redaktørens skjønn *når* dette har skjedd, og f.eks. ordet *skreddersy* skal få et nytt betydningsnummer 2: tilpasse nøyaktig. For å ta et eksempel fra *Bokmålsordboka* (1986):

blinksudd skudd som treffer blinken (1,2); overf.: *gaven*

var et b-

fulltreffer 1 prosjektil, slag som treffer blink 2 klaff,

suksess: *boka, gaven ble en f-*

Redigeringen er ikke feil, men heller ikke udiskutabel: Skulle *blinkskudd* vært inndelt i 1 og 2 eller *fulltreffer* bare hatt én hovedbetydning?

Vi kommer til utformingen av definisjonen og møter det velkjente *substitusjonsprinsippet*: Definisjonen bør kunne erstatte oppslagsordet i en vanlig tekst. *Norsk riksmålsordboks* (1937-57) definisjon av verbet *le* gir et godt eksempel på at dette ikke gjelder uten forbehold. Dens enormt lange og delvis anatomiske definisjon av kan på ingen måte ta *le-s* plass uten fullt sammenbrudd i setningen:

le...1) a) frembringe korte, ensartede, hurtige på hinannen følgende lyd under støtvide utåndinger (og med lignende ansiktsuttrykk som ved smil), fremkalt ved opplevelse av noget morsomt, komisk, og oftest som uttrykk for glede, munterhet (ofte også for overlegenhet, hån, forakt, ell. for å dekke forlegenhet) ell. ved fysisk påvirkning (pirring av hudnerve- ne på visse steder av legemet):...

Det problemet dette skaper, kan det vel likevel finnes en løsning på: Man må gå ut fra den delen av definisjonen som dekker det enkelttilfellet man står overfor i teksten. Det er denne delen som helst skal kunne tre inn i oppslagsordets sted, og forhåpentlig kan et velvalgt eksempel vise at den gjør det.

Så kommer vi til rekkefølgen av betydningsnumrene. Vi kan f.eks. skjelve mellom en *historisk*, en *logisk* og en *empirisk* rekkefølge. Den historiske, fra eldst til yngst, bryter sammen fordi den ikke lar seg bruke på alle ord. Den logiske skal føre fra én betydning til den neste. Under *barn* har f.eks. *Bokmålsordboka* først "avkom i første ledd etter mennesker", og først som nr. 5 "i sms: *helleb-*, *lakseb-*". Det er mulig at en mer logisk rekkefølge ville vært å flytte 5 til 2, så man først hadde avkom etter mennesker og derpå etter dyr.

Den tredje inndelingsmåten, den empiriske, er gjerne den man ender med,

med et visst hensyn til en av eller begge de andre der det går for det samme og ikke kan misforstås. I sin artikkel fra 1955 redegjør Finngeir Hiorth for denne, med Casares' spanske innføring i leksikografi fra 1950 som eksempel: Først betydninger som svarer til gjengs og vanlig bruk, så de som er foreledede, regionale eller "colloquial", og til slutt tekniske.

Fraseologi

Fraseologien er et viktig og vanskelig emne i ordboksredigering. Jeg skal ikke gå inn på slike spørsmål som hvordan man velger oppslagsord for å sikre seg at brukeren slår opp riktig. Heller ikke tar jeg stilling til om en frase kan bestå av ett ord, som noen hevder, eller om det må være flere, slik M.J. Wallace (1979) og vel de fleste hevder. Videre finnes det en rekke ulike betegnelser på emnet: frase, fast uttrykk, talemåte, kollokasjon, dels som navn på det samme, dels på grunnlag av ulik inndeling eller ulike synsmåter. Klappenbach (1980) prøver å bringe orden i kaoset ved bl.a. å innføre termen "frasem" om ordene som inngår i frasen; frasen kan utvides, f.eks. fra "et egyptisk mørke" til "*i et slikt egyptisk mørke*", men frasemene skal ikke være utskiftbare. Det er de imidlertid ofte i praksis, særlig i sine enkelte ledd, fra "skatteskrue" til "*prisskrue*" eller fra "dansen om gullkalven" til "dansen om *oljekalven*". Jeg viser litt av det fraseologiske feltet omkring bibelallusjonen "dansen om gullkalven", hentet fra senere års aviser:

dansen om gullkalven (bibelsk allusjon) strebing etter materiell rikdom, mammondyrking (*Bokmålsordboka*, 1986)

Denne dans om den billige *gullkalven* kan neppe stanses med positive og frivillige tiltak.

Den politiker som...overbetoner livsstandardens immaterielle innhold kan ikke den neste dag spille like stor rolle i det orkester som har spesialisert seg på *gullkalvens* inntogsmarsj.

...en verden i sinnssyk dødsdans om plastguden og *gullkalven*.

I etterkrigstiden blir rocken...kulturindustriens *gullkalv*.

Treneren/lederen er *gullkalven* i norsk idrett.

Og så var det dansen om *oljekalven*.

Som en ser, forekommer uttrykket i en ny betydning av "særlig lønnsom aktivitet", uten den negative ladning som det tradisjonelt har. Det er også ganske uklart hva som egentlig er fast, dvs. et sikkert frasem, og hva som er utskiftbart. Man kan selvsagt diskutere om slike endringer er "riktige" og f.eks. si at en metafor bør ha en motsvarighet i virkeligheten, og der finnes det ingen "oljekalv"; derfor kan ikke uttrykket godtas. Men i praksis må en ofte si at utvidelsen, omskrivningen, den nye allusjonen osv. oppfyller alle krav.

Allén (1976) gir en nyttig inndeling av kollokasjoner i *kombinasjoner*, *konstruksjoner* og *idiomer*. Kombinasjonene viser seg ved frekvens, og de andre to er delmengder av disse: begge typer er grammatisk velformede, men konstruksjonen betyr det som summen av ordene tilsier, mens idiomet ikke gjør det. "Trampe i gulvet" er vel en konstruksjon, "trampe i klaveret" er et sikkert idiom.

Men hva med *metaforen*? Den er et språklig bilde der betydningen på overflaten er den som ordene tilsier, men dens funksjon er å være en tydeliggjørende sammenligning, en *modell*, idet tydeliggjøringen kommer av at den framhever et hovedpoeng ved den virkeligheten den sammenlignes med. Et vanskelig spørsmål er forholdet, og skillet, mellom idiom og metafor. Jeg vil hevde at ethvert idiom har en fortid som metafor, men likevel er problemet der hvis ordboksredaktøren f.eks. vil bruke de to markørene "overført" og "billedlig". Er "gå over bekken etter vann" overført eller billedlig? Jeg kaller det billedlig og en metafor. Skillet bør være at dersom ordet gir riktig mening ut fra sin definisjon, om enn i videste betydning, da er det overført bruk; hvis ikke er det et bilde. I setningen "Dette er realiteter og ikke *kosmetikk*" er *kosmetikk* brukt overført; det er riktignok ikke pudder eller leppestift, men det er iallfall "forskjønnende middel uten reell virkning". Hvis man derimot omtaler sitt lokalmiljø som en "andedam", vil jeg kalle det billedlig, for uansett definisjon kan betydningen "trangsynt miljø" ikke plasseres under samme betydningsnummer som "dam for ender", og en definisjon "lite miljø" blir for "sterk" til at en underbetydning "dam for ender" kan utledes av den. Men i mange tilfeller er skillet langt mer uklart og må overlates til redaktørens

skjønn.

Dette var noen eksempler på leksikografiens ulne kanter, dens "fuzzy edges", og siden leksikografistudentene gjerne er motiverte og våkne, har de ingen problemer med å peke ut disse og flere til.

Evaluering

Til slutt skal jeg nevne noen reaksjoner fra studentene, særlig fra den ene som skrev sin semesterrapport i form av en evaluering.

Det første han peker på, er at faget har et så vanskelig navn at det skjuler nytten ved det, ikke minst for praktisk bruk i skolen. Vi burde hatt et navn på faget som markedsførte det bedre. Videre peker han på hvor vanskelig det er å sette opp en selvstendig pensumliste på grunnlag av en valgfrihet som han sier er "fryktinngytende i sin rikdom".

Blant emner som det burde legges mer vekt på, er å gi råd om hvordan en kan få ordboksbrukeren til å utnytte forordet og rettledningen i boka.

For å kommentere noe av dette, så kan vi neppe skifte navn til noe mer salgbart. Navnet leksikografi er innarbeidet slik at det dekker begge sider ved faget, både teorien og det praktiske ordboksarbeidet. Det finnes neppe et annet navn som gjør det.

Pessimismen overfor ordbøkers forord er vel begrunnet. Undersøkelser har vist at folk som bruker ordbøker, er lite villige til a) å lese forord eller rettledning, b) til å slå opp på flere eteder dersom de ikke finner ordet med en gang. Dette problemet blir neppe løst før ordbøkene blir elektroniske databaser der en kan søke fritt. Så lenge de er bøker, fins det ingen perfekt løsning.

Noe vår student ergret seg over, uttrykker han slik: "Terminologisk uklarhet og mangfold skaffet meg hele høsten atskillig bry." Dette fører oss rett tilbake til behovet for en ordbok i leksikografisk terminologi.

Fremtiden

Det fins en norsk miljø- og livsstilsorganisasjon som heter "Fremtiden i våre hender", og også i vårt fag kan dette tjene som et motto. Det er mye som tyder på at leksikografien er på vei til å bli lingvistikkens nye store moteemne. Behovet for nye og bedre ordbøker er økende i vår tid, det blir flere språk-minoriteter, økende internasjonalt samkvem, krav om mer effektivt språk i kampen om publikums oppmerksomhet. Videre går valget av arbeidsfelt i stigende og synkende kurver; når en bølge av forskere har vært aktive på ett felt, velger neste bølge et annet. Nå har syntaks, fonologi og sosio-lingvistikk vært ivrig utforsket; jeg tror det er leksikografiens tur.

I den forbindelse har jeg et ønske: Vi trenger å utvikle leksikografisk terminologi, og vi trenger å lage ordbøker. Jeg håper at de som arbeider med det ene, ikke mister det andre av syne: Teorien er lite verdt hvis den ikke fører til bedre ordbøker, og en ny ordbok er ikke god nok hvis den ikke tar hensyn til de resultater som teoarbeidet har ført fram til. Videre ligger det i selve faget at leksikografer bør være utadrettede; vår horisont må gå lenger enn til vårt eget språk.

Noter

- 1.Ladislav Zgusta (1971), s.349.
- 2.Etter generaliseringen kommer unntakene: til 5: Når oppslagsordet og hovedordet i definisjonen står i et avledningsforhold og hovedordet selv er definert, regnes det som akseptabelt å vise dit: *kondensasjon* det å kondensere (s.d.); til 6: Særlig i mindre (enspråklige) ordbøker blir en del vanlige ord antatt å høre til brukerens forhåndsviten og blir ikke definert; til 7: mange vil regne ulik bestemthet som akseptabelt i artikler av typen [ ]-logi, læren om...)

Litteratur

- Aisenstadt, E. 1979. Collocability restrictions in dictionaries. I: *Dictionaries and their users*. Exeter Linguistic Studies 4, University of Exeter: 71-74. Exeter.
- Al-Kasimi, Ali M. 1977. *Linguistics and Bilingual Dictionaries*. E.J. Brill, Leiden. 131 s.
- Allén, Sture 1976. On phraseology in lexicography. I: *Cahiers de lexicologie* XXIX nr. 2: 83-90. Besançon.
- Ayto, J.R. 1983. On specifying meaning. I: Hartmann 1983: 89-98.
- Cowie, A.P. 1983. On specifying grammar. I: Hartmann 1983: 99-107.
- Dictionary Research Centre, Language Centre University of Exeter.
- Rundskriv av 31.5.1990: ERASMUS Action IV.2 'European Lexicography Diploma'. 4 + 6 + 11 s. Exeter.
- Gundersen, Dag 1986. Melding av Eva L. Haugen: *A Bibliography of Scandinavian Dictionaries. With an Introduction by Einar Haugen*. Kraus International Publications, White Plains, N.Y.1986. 387 s. I: *Maal og minne* 1-2: 90-94. Oslo.
- Hartmann, R.R.K. (red.) 1983. *Lexicography: Principles and Practice*. 228 s. Academic Press. London.
- Hausmann, F.J., Oskar Reichmann, H.E. Wiegand og L. Zgusta (red.) 1989-91. *Wörterbücher I-II-III*. 3355 s. Walter de Gruyter, Berlin - New York.
- Hiorth, Finngeir 1955. Arrangement of meaning in lexicography. I:

- Lingua* 4: 413-424.
- Klappenbach, Ruth 1980. *Studien zur modernen Deutschen Lexikographie*. John Benjamins B.V., Amsterdam, artiklene: Probleme der Phraseologie, s. 196-221 (først utg. 1968); Homonyme oder polysemes Wort?, s. 235-248 (først utg. 1971).
- Knudsen, Trygve, Harald Noreng og Alf Sommerfelt (red.) 1937-1957. *Norsk riksmålsordbok*. 3160 + 4348 sp. Utgitt av Riksmålsvernet. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard). Oslo.
- Knudsen, Trygve og Alf Sommerfelt 1958. Principles of unilingual dictionary definitions. I: *Proceedings of the Eighth International Congress of Linguists*: 92-101. Universitetsforlaget. Oslo.
- Landrø, M.I. og Boye Wangensteen (red.) 1986. *Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok*. 697 s. Universitetsforlaget. Oslo.
- Müller, W. 1976. Fremdwortbegriff und Fremdwörterbuch. I: *Probleme der Lexicologie und Lexicographie*: 211-223. Pädagogischer Verlag Schwann. Düsseldorf.
- Mæhlum, Helge 1990. Svar på en mild og myk oppfordring om å gi En evaluering av kurset høsten 1990 i Leksikografi. Utrykt semesterrapport for semester-emne i leksikografi. 7 s. Universitetet i Oslo.
- Møller, Kristen 1959. *Leksikologi og leksikografi. Udvalg for Folkemaals Publikationer*. Serie A nr. 19. 120 s. J.H. Schultz Forlag, København.
- NORDTERM 1989. Publication 2: *Terminologins terminologi*. 36 s. Nordterm, Reykjavík-Oslo-Helsingfors-Stockholm-København.
- Robinson, Jennifer 1983. A Glossary of Contemporary English Lexicographical Terminology. I: *Dictionaries. Journal of The Dictionary Society of North America* No. 5: 76-93. Terre Haute, Indiana.
- Svensén, Bo 1987. *Handbok i leksikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet*. 279 s. Esselte Studium/Tekniska Nomenklaturcentralen. Stockholm.
- Utvalget for forskningsspørsmål, Universitetet i Oslo 1989. Vurdering av ordboks- og arkivarbeid i forhold til vitenskapelige kvalifikasjoner. (Utrykt innstilling.) Universitetet i Oslo 20.2. 1 + 9 s.
- Wallace, M.J. 1979. What is an idiom? I: *Dictionaries and their users...*: 63-70, se Aisenstadt, E.
- Zgusta, Ladislav 1971. *Manual of Lexicography*. 360 s. Mouton, The Hague/Paris.